

TROTTER

Berlijn

**VAN REIZIGERS
VOOR REIZIGERS**

Lannoo

De wereld houdt niet op met draaien. Een wereldreiziger is de eerste om dat te bevestigen. Hoewel er geen inspanningen zijn gespaard om al de gegevens in deze gids uitgebreid te testen en te actualiseren, is het niet uitgesloten dat je ter plaatse vaststelt dat bepaalde gegevens in deze gids toch al opnieuw zijn gewijzigd. We stellen het daarom bijzonder op prijs als je ons op de hoogte brengt van eventuele wijzigingen, zodat we die bij een eerstvolgende herdruk op een correcte manier kunnen meenemen. Uiteraard mag je ook toevoegingen met ons delen. Heb je een niet te missen adres of een onvergetelijke ervaring, deel ze met ons en wie weet kom je, met naam en toenaam, in deze Trotter terecht. Dank bij voorbaat. Ons adres:

TROTTER

Uitgeverij Lannoo
Kasteelstraat 97
B-8700 Tielt

Uitgeverij Terra Lannoo
Postbus/P.O. Box 23202
NL-1100 DS Amsterdam Zuidoost

E-MAIL: TROTTER@LANNOO.BE

WWW.TROTTERCLUB.COM

De prijscategorieën die in de Trotter-gidsen worden gebruikt, zijn steeds afgestemd op het land. Als je in een goedkoop hotelletje ongeveer € 25 betaalt, behoort een hotel waar je € 75 neertelt uiteraard tot de dure prijsklasse. De uitgever kan niet aansprakelijk worden gesteld voor eventuele fouten of de gevolgen ervan.

VERTALING Katrien Meuleman 2024; Imago Mediabuilders

REISINFORMATIE VLAANDEREN EN NEDERLAND Lut D'Hondt

OMSLAGONTWERP Studio Jan de Boer / Helga Bontinck

ONTWERP BINNENWERK Imago Mediabuilders

OMSLAGFOTO elxeneize / iStock

OORSPRONKELIJKE TITEL Le Routard – Berlin et ses environs

OORSPRONKELIJKE UITGEVER Hachette, Paris

DIRECTEUR VAN DE REEKES EN AUTEUR Philippe Gloaguen

STICHTERS Philippe Gloaguen en Michel Duval

ADJUNCT-REDACTEURS Benoît Lucchini en Amanda Keravel

REDACTEURS Olivier Page, Véronique de Chardon, Isabelle Al Subaihi, Anne-Caroline Dumas, André Poncelet, Marie Burin des Rozières, Thierry Brouard, Géraldine Lemauf-Beauvois, Anne Poinot, Mathilde de Boisgrollier, Alain Pallier en Fiona Debrabander

© Hachette (alle rechten voor vertaling, reproductie en bewerking gereserveerd voor alle landen), Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2025

© Cartografie Hachette Tourisme

WWW.LANNOO.COM

D/2025/45/41 - ISBN 9789401499958 - NUR 512

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

HOE GEBRUIK JE DEZE GIDS?

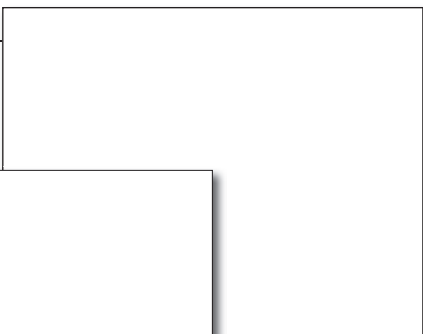
Op deze pagina's zetten we de toeristische highlights voor je op een rijtje – stuk voor stuk zijn het met recht topervaringen die je niet mag missen.

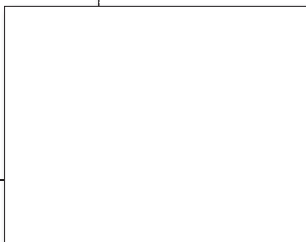
In het hoofdstuk 'Mens, maatschappij, natuur en cultuur' gaan we dieper in op de geschiedenis, het cultureel erfgoed en de geografie van het land of gebied dat je bezoekt. Boeiende achtergrondinformatie om alvast thuis of tijdens de heenreis door te nemen.

In het hoofdstuk 'Praktisch' vind je alle nuttige informatie over de bestemming. Lees er alles wat je moet weten over bijvoorbeeld verkeer en vervoer, geldzaken, taal en reisdocumenten.

De tekst die in twee kolommen loopt, bevat praktische informatie zoals adresgegevens van instanties en webadressen ter voorbereiding op de reis.

HOE GEBRUIK JE DEZE GIDS?

De 'Reisplanner' stelt uitgewerkte reisprogramma's voor om Berlijn op de beste manier te ontdekken.

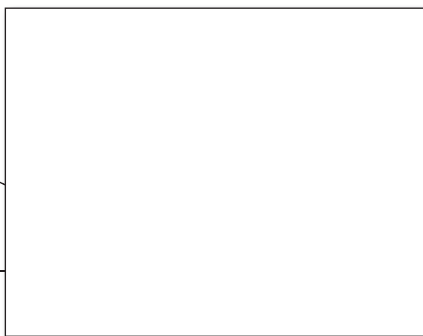

Door deze beknopte inhoudsopgave per hoofdstuk te gebruiken hoef je niet telkens terug te bladeren naar de volledige inhoudsopgave vooraan in het boek.

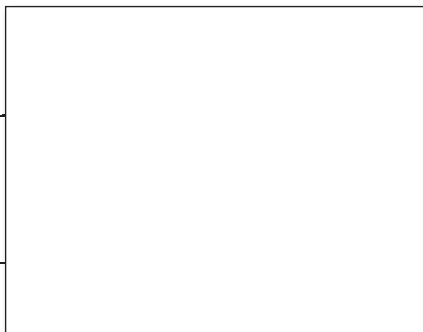
Op het kleine kaartje linksboven zie je in een oogopslag welk deel van het land of de regio het betreffende hoofdstuk beschrijft.

Op de eerste pagina van elk regiohoofdstuk zijn de niet te missen bezienswaardigheden in kaart gebracht met een paginaverwijzing voor wie ze direct wil raadplegen.

Aan de rand van de pagina's zorgen een duimgreep en een kopregel ervoor dat je direct ziet welke informatie er op de betreffende pagina wordt besproken.

Om vlot door de gids te navigeren, wordt per stad of regio dezelfde informatiestructuur gehanteerd: praktische informatie - informatie over verblijf: slapen, eten, iets drinken, uitgaan - informatie over de bezienswaardigheden.

Wist je dit?

INTERESSANTE WEETJES

Let op deze kaders voor interessante weetjes.

Door het boek heen laten we jullie, onze Trotter-ambassadeurs, aan het woord. Gouden tips en onvergetelijke ervaringen maken alles (nog) tastbaar(der), net alsof je al ter plekke bent.

VAN REIZIGERS, VOOR REIZIGERS!

AANDUIDING TROTTER-TIPS

 Trotter-tip   interessant   niet te missen

VERKLARING VAN DE SYMBOLEN

 algemeen	 informatie	 snackbar
 autoverhuur	 kindvriendelijk	 strand
 bank	 koffie- of theehuis	 taxi
 busstation	 livemuziek, concert	 theater
 café, bar	 luchthaven	 treinstation
 camping	 metrostation	 voorzieningen voor rolstoelgebruikers
 consulaat	 ontbijt	 wandelen
 dansen	 parkeren	 winkelen
 duiklocatie	 patisserie	 Unesco-werelderfgoed
 internetcafé	 postkantoor	 zwemgelegenheid
 fietsverhuur	 restaurant	 telefoonnummer
 haven	 roken verboden	 website
 honden toegestaan	 slapen	 e-mailadres
 ijsalon	 skistation	

33

Het Bode-museum ligt op het zogenoemde museumeiland.

VOORBEREIDING

INLEIDING	12
VEELGESTELDE VRAGEN	14
TOPERVARINGEN	16
MENS, MAATSCHAPPIJ, NATUUR EN CULTUUR	30
Berlijn, een korte handleiding	32
Beroemde personen	34
Bevolking	37
Cultureel erfgoed	39
Economie	50
Geschiedenis	53
Kuiken en drank	71
Media	78
Milieu	78
De Muur van Berlijn	80
Muziek, evenementen	83
Werelderfgoed van Unesco	87
Zeden en gewoonten	88
REIZEN NAAR BERLIJN	90

PRAKTISCH

BERLIJN PRAKTISCH	92
Alvorens te vertrekken	94
Budget	97
Feesten en feestdagen	98
Foaien	99
Geldzaken	100
Gezondheid	101
Kinderen	102
Klimaat	102
Overnachten	105
Post	106
Reisliteratuur	106
Risico's en ergernissen	108
Roken	109
Taal	109
Telecommunicatie	110
Vervoer	111
REISPLANNER	114
PRAKTISCHE INFORMATIE TER PLAATSE	
Aankomst en vertrek	124
Nuttige adressen en informatie	125
Hoe je te oriënteren?	130
Je verplaatsen	131

74

Eisbein:
een klassiek
Berlijns
gerecht

134

Charlottenburg is het grootste kasteel van Berlijn.

BESTEMMINGEN

BERLIJN, DISTRICT PER DISTRICT

134

CHARLOTTENBURG-WILMERSDORF

Slapen	137
Eten	139
Tea time	141
Iets drinken, uitgaan	141
Naar muziek luisteren	142
Wat is er te zien?	142

157

De Siegessäule, zuil van de overwinning

TIERGARTEN EN SCHÖNEBERG

Slapen	151
Eten, iets drinken	152
Gebak eten	154
Uitgaan, dansen	154
Winkelen	154
Wat is er te zien?	155

MITTE

Slapen	171
Eten	174
Ontbijten	180
Iets drinken	180
Dansen in een oude balzaal	182
Uitgaan, naar muziek luisteren	182
Winkelen	183
Wat is er te zien?	184

168

Het Holocaustmonument in Berlijn

PRENZLAUER BERG

Slapen	215
Eten	217
Ontbijten, brunchen of een tussendoortje	218
Een ijsje eten	219
Iets drinken	219
Naar muziek luisteren, dansen	220
Winkelen	222
Wat is er te zien?	222

KREUZBERG EN NEUKÖLLN

Slapen	227
Eten	228
Ontbijten, brunchen iets drinken, een hapje op elk uur van de dag	232
Naar muziek luisteren, dansen	233
Winkelen	234
Wat is er te zien?	234

FRIEDRICHSHAIN

Slapen	247
Eten	250
Iets drinken overdag, een ijsje eten	251
Iets drinken, een avondje uit	252
Dansen, feesten	253
Wat is er te zien?	255

43

Luchtvaarttempel
Tempelhof werd
gebouwd in 1923.

244

De schitterende Oberbaumbrug

265

De kerstmarkt in Spandau is een van de grootste en meest typische van Berlijn.

269

Botanischer Garten in Steglitz

OMLIGGENDE DISTRICTEN

TREPTOW EN KÖPENICK

Wat is er te zien? 260

LICHTENBERG

Wat is er te zien? 261

WEDDING

Wat is er te zien? 263

SPANDAU

Wat is er te zien? 265

DAHLEM

Eten 268

Wat is er te zien? 268

Tochten 269

WANNSEE

Slapen 270

Wat is er te zien en te doen? 270

47

Der blaue Engel (1930) van Joseph von Sternberg, met de ontdekking van Marlene Dietrich

DE OMGEVING VAN BERLIJN – BRANDENBURG

TEN ZUIDWESTEN VAN BERLIJN

Potsdam, het Pruisische

Versailles 274

Aankomst en vertrek 279

Nuttige adressen en informatie 279

Slapen 280

Eten 281

Lekkere koffie en een ijsje 282

Iets drinken 282

Wat is er te zien? 282

Wat is er nog meer te zien? 290

Brandenburg an der

Havel 294

Aankomst en vertrek 294

Nuttig adres 294

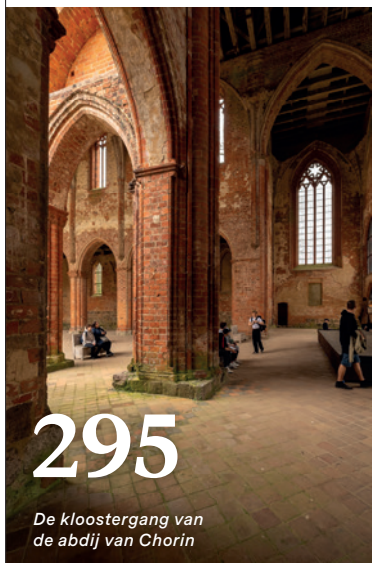
Eten 294

Wat is er te zien? 294

Wat is er te doen? 294

TEN NOORDEN VAN BERLIJN

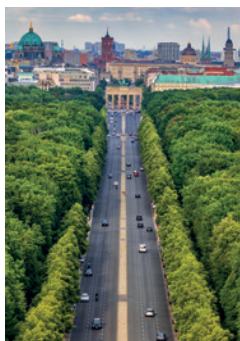
Wat is er te zien? 295

295

De kloostergang van de abdij van Chorin

INLEIDING

↑ *Berlijn is een van de groenste steden van Europa.*

‘Je helemaal onderdompelen in een bruisende stad, van een bezoek aan de verlaten luchthaven tot een zwempartij in een meer net buiten Berlijn en ’s avonds lekker uiteten voor we het nachtleven ontdekten! Enkel maar mooie herinneringen!’

Arne, 27 jaar, Merelbeke, reist met zijn partner

‘Berlijn is arm, maar sexy!’ beweerde voormalig Berlijns burgemeester Klaus Wowereit. Een uitspraak die sindsdien de wereld is rondgegaan. Voldoende reden om de stad nog aantrekkelijker te maken voor de miljoenen bezoekers die elk jaar naar Berlijn komen, en dan niet meer alleen op bedevaart naar de symbolische plaatsen van de geschiedenis, maar ook op ontdekkingstocht naar de meest hippe en meest trendy stad van het continent.

Berlijn is erin geslaagd om Duitsland geliefd te maken bij een generatie die zichzelf had voorgenomen om nooit (nog) een stap op Duitse bodem te zetten. Sommige overwegen zelfs het idee hier te komen wonen, al is het maar voor een paar jaar, juist lang genoeg om projecten te realiseren die ze vandaag de dag elders niet kunnen waarmaken. Met zijn vele parken, tuinen en bosrijke gebieden is Berlijn een van de groenste steden van Europa.

Het is een jonge hoofdstad die dag en nacht in beweging is, een stad die de sleutels van de toekomst van Europa in handen heeft, dat is alvast waar sommigen van dromen: en wereldstad waar 190 nationaliteiten samenleven,

↑ *Kunst op de East Side Gallery*

die mensen uit Oost en West op zoek naar creativiteit omarmt en die mensen op de vlucht voor dodelijke conflicten in hun thuisland welkom heet.

Berlijn bezit een ongelooflijke aantrekkingskracht, een wonderlijk enthousiasme in het saai, beschaafde Europa. Je vindt er al de laatste kunststromingen van het moment: veel beeldende kunst en streetart, maar ook architectuur, film, muziek, theater, dans ... Het is een stad waar verveling nooit toeslaat, een plaats waar een andere manier van leven nog mogelijk lijkt, waar vrijheid heilig lijkt en waar verschillen in afkomst, seksuele geaardheid of geslacht zijn afgeschaft. Kunstenaars en ontwerpers uit de hele wereld trekken erheen en ze weten waarom: het leven is er minder duur en Berlijn is net zo bruisend als New York in de jaren 1960-1970.

Na de covidpauze, die de toeristenindustrie en het bruisende nachtleven van de stad on hold zette, lijkt de stad vastbesloten om weer vooruit te gaan: verschillende culturele instellingen hebben een make-over gekregen, zoals de formidabele Neue Nationalgalerie. Andere werden gebouwd, zoals het controversiële Humboldt Forum. De bouwwerkzaamheden zijn opnieuw gestart en er zijn nieuwe ontwikkelingsprojecten opgezet ... Bestaat het risico dat Berlijn 'gestandaardiseerd' wordt en zijn eigen karakter verliest? De tijd zal het uitwijzen.

↑ *De Molecule Man symboliseert de hereniging van de drie wijken die vroeger door de Muur werden gescheiden.*

**‘BERLIJN IS DE
TEELBAL VAN HET
WESTEN. ALS IK
HET WESTEN WIL
DOEN BRULLEN,
ZET IK DE KLEM
OP BERLIJN.’**

Vrij naar Nikita Chroesjtsjov – 1963

VEELGESTELDE VRAGEN

↓ In Berlijn verplaats je je het best per fiets.

Welke reispapieren heb ik nodig?

Een geldig paspoort of identiteitskaart voor ingezetenen van de Europese Unie en Zwitserland.

Wanneer kun je het best naar Berlijn reizen?

Berlijn en omgeving genieten van een continentaal klimaat, er zijn dus grote verschillen tussen de zomer en de winter. De sneeuw blijft er langer liggen dan bij ons, de zomermaanden kunnen heel warm en droog zijn. In het voorjaar en het najaar is het vaak regenachtig.

Is het leven er duur?

Het leven is in Berlijn minder duur dan in de rest van Duitsland, dat verklaart ook waarom duizenden jongeren hier neerstrijken bij de eerste zonnestraal. Je kunt goedkoop logeren in de jeugdherbergen en ook goedkoop eten in de *Imbisse* (snackbars). Daarnaast zijn er honderden adressen waar je voor een paar euro's een biertje kunt drinken en feesten. Gezien de grootte van de porties hoef je bij een restaurant geen voorge-recht te nemen.

Hoe verplaats je je in Berlijn?

Met de fiets natuurlijk, zoals de meeste Berlijners. Daarnaast is het openbaarvervoersnet heel uitgebreid, betrouwbaar en praktisch, vooral omdat je je fiets in de metro of trein mag meenemen (leuk als het regent). De auto is daarentegen niet handig, ook al vind je gemakkelijk een parkeerplaats. Hou er ook rekening mee dat Berlijn een lage-emissiezone heeft.

Zijn er veiligheidsproblemen?

Niets om je zorgen over te maken, maar neem alle gebruikelijke voorzorgsmaatregelen, zoals je in elke grote stad zou doen.

Is er een tijdverschil?

Er is geen tijdverschil tussen Berlijn en België en Nederland. We leven in dezelfde tijdzone en schakelen ook op hetzelfde moment over op winter- en zomertijd. Het enige verschil is dat in de winter de zon er vroeger ondergaat.

Kun je Berlijn met kinderen bezoeken?

In heel wat musea zijn kinderen welkom, speciaal voor hen worden speelse activiteiten georganiseerd. Verder zijn er de dierentuin en ook Anoha, de gereconstrueerde Ark van Noach tegenover het Joods Museum.

Welk betaalmiddel gebruik je?

Omdat Duitsland in de eurozone ligt, wordt er voor opnames en kaartbetalingen (behalve bij geldautomaten) geen commissie van je rekening afgeschreven. Hoewel dit sinds de pandemie aan het veranderen is, blijven veel bedrijven de voorkeur geven aan contante betalingen, vooral in café's.

Is Duits een moeilijke taal?

Het taalprobleem is in Berlijn minder groot dan elders, want iedereen – of toch bijna – spreekt hier Engels. Met wat goede wil zul je er ongetwijfeld in slagen je verstaanbaar te maken.

Is een weekend lang genoeg om Berlijn te bezoeken?

Dat lijkt moeilijk, want er is echt heel veel te zien. In drie goedgevulde dagen en nachten kun je je wel al een idee vormen. Juist lang genoeg om je warm te maken voor een volgend bezoek, en dan niet alleen om te gaan feesten.

Eet je in Duitsland vet en zwaar?

Varkensvlees in al zijn vormen is weliswaar de basis van de Duitse keuken, maar in Berlijn vind je een culinair aanbod uit alle hoeken van de wereld. Je kunt er op elk moment van de dag en op elke mogelijke plek vrij goed eten. Ook in Berlijn vind je steeds meer vegetarische en veganistische restaurants. De ontbijtbuffetten in de hotels zijn vaak gigantisch.

En hoe zit het met cultuur?

Berlijn is in enkele jaren uitgegroeid tot het epicentrum van de Europese cultuur. Je zult hier je hartje kunnen ophalen: boeiende, hedendaagse architectuur, sensationele musea die niet te duur zijn, ultramoderne tentoonstellingen, vernieuwend en alternatief theater, klassieke concerten bij de vleet, alle moderne muziekgenres, technotempels en een rijke geschiedenis waarvan je op bijna elke straathoek sporen ziet.

1

Ga tot boven in de koepel van de Reichstag en bewonder de futuristische architectuur van het nieuwe Berlijn.

De lege ruimte tussen de twee stadsdelen die na de val van de Muur vrijkwam, was een buitenkans voor architecten uit de hele wereld. Ze bogen zich over de wildste projecten voor het ontwerpen van de nieuwe wijk waar de instellingen van het herenigde Duitsland gehuisvest zouden worden. De Reichstag kreeg een prachtige glazen koepel, ontworpen door Sir Norman Foster.

Een spiraalvormige galerij leidt naar de top en biedt een panoramisch uitzicht op de gedurfde architectuur van de Kanselarij, de Band des Bundes, het Hauptbahnhof, de Potsdamer Platz en de prachtboulevard Unter den Linden, tot voorbij de mythische Brandenburger Tor.

→Blz. 155

📌 **Goed om te weten:** online reserveren verplicht op 🌐 bundestag.de/nl/besuch

‘Doe zeker een *free walking tour*: je kiest zelf hoeveel je geeft aangezien deze fooi-gebaseerd zijn en heel vaak zijn dit schitterende lokale gidsen met leuke tips.’

Maayken,
27 jaar, Gent,
reist solo

2

Maak een nostalgisch uitstapje naar het Filmmuseum om de jurken en memorabilia van Marlene Dietrich te bekijken.

De Deutsche Kinemathek, ondergebracht in het Sony Center, herbergt een boeiend museum. Je vindt er een prachtige multimediale tentoonstelling: een lichtrijk parcours tussen spiegels, projectors en filmaffiches, met special effects gemaakt door legendarische pioniers van het Duitse expressionisme. De schepping van de grote filmklassiekers, met name van *Der Blaue Engel* met de goddelijke Marlene Dietrich. Een volledig ronde ruimte is gewijd aan deze filmgodin, die de belichaming is van een etherische, ontoegankelijke erotiek. Filmkostuums, enkele bijzonder ontroerende herinneringen aan haar verzet tegen de nazi's ... Een magische plek waar haar stem voor eeuwig klinkt. →Blz. 160

❗ **Goed om te weten:** de Berlinale, het filmfestival waar de Gouden Beer wordt uitgereikt, heeft plaats in februari
 🌐 deutsche-kinemathek.de.

3

Woon als muzikliefhebber een concert bij van de Berliner Philharmoniker.

Berlijn is een geweldige plek om naar een klassiek concert of naar de opera te gaan. Er zijn ontzettend veel voorstellingen en de prijzen zijn betaalbaar en toegankelijk voor een zo breed mogelijk publiek. De orkesten staan steeds onder leiding van prestigieuze dirigenten en bieden de beste kwaliteit. Ze spelen een uitgebreid repertoire van klassieke, romantische, moderne en hedendaagse werken. De zaal is uniek omdat ze cirkelvormig is, waarbij het publiek rond het orkest plaatsneemt.

→Blz. 83

❗ **Goed om te weten:** er zijn kortingen voor jongeren tot 28 jaar
 🌐 berliner-philharmoniker.de. Verder zijn er ook nog het Konzerthaus, de Staatsoper en de Deutsche Oper.

3

4

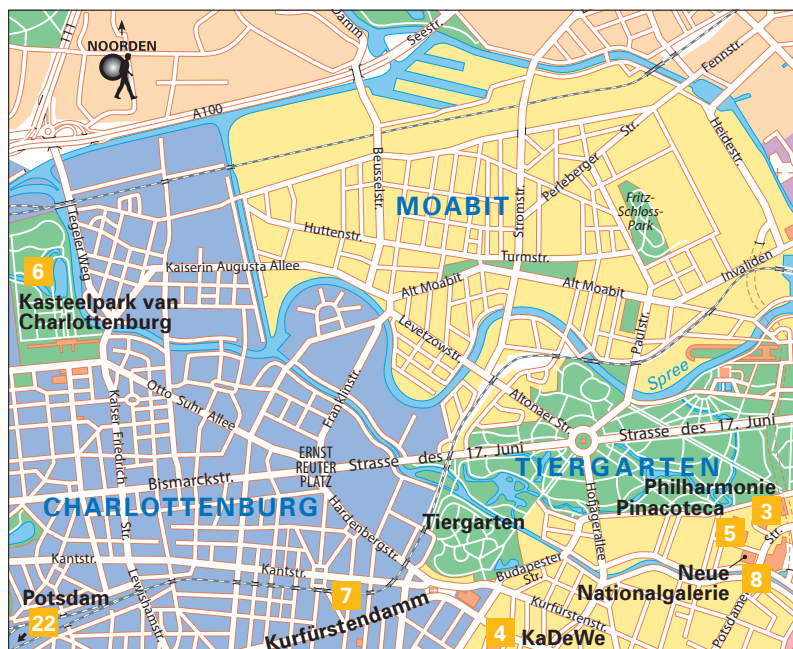
4

Breng een bezoek aan het Kaufhaus des Westens, het legendarische KaDeWe, een echte consumptietempel.

Dicht bij de Ku'damm vind je deze bloemlezing van het Duitse leven, van de parfumaafdeling op de begane grond

tot de legendarische zesde verdieping, het koninkrijk van de gastronomie met talrijke voedingszaken en restaurants waar je in stijl delicatessen kunt eten. Dit warenhuis is een 60.000 m² groot labyrint waarover ooit gezegd werd dat je er alles vindt wat elders niet te vinden is. → **Blz. 155**

📌 **Goed om te weten:** 🌐 kadewe.de.

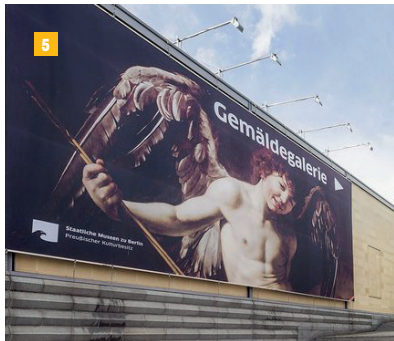
5

Laat je verrassen door de ontelbare meesterwerken in de Gemäldegalerie, die een van de grootste schilderijencollecties van de wereld herbergt.

Het volledig gerenoveerde museum herbergt een collectie van meer dan 2700 werken uit de 13de tot de 18de eeuw. Deze meesterwerken

hebben een bewogen verleden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden ze in veiligheid gebracht of in kelders opgeborgen. Sommige werken werden meegenomen toen de Russen en de Amerikanen Berlijn binnentrokken en heel wat werken verdwenen. Later werden er een aantal teruggebracht en in 1996 kregen ze samen een plek in een nieuw gebouw. Tegenwoordig schitteren de grote Europese meesters als nooit tevoren: Van Eyck, Bosch, Botticelli, Rafaël, De La Tour, Poussin, Watteau, Velazquez. → **Blz. 163**

! *Goed om te weten:* gratis toegang elke eerste zo. van de maand smb.museum.

6

Wandel door het park van Schloss Charlottenburg, een van de mooiste voorbeelden van de barokke bouwkunst in Berlijn.

Eind 17de eeuw liet keurvorst Frederik III hier Schloss Lietzenburg bouwen, een zomerpaleis voor zijn vrouw Sophie-Charlotte van Hannover. Nadat hij koning van Pruisen was geworden, overleed zijn vrouw en veranderde hij de naam van het paleis in Charlottenburg. In de loop van de 18de eeuw werd het kasteel, omringd door een uitgestrekt park, verscheidene keren vergroot. De gevel tussen twee grote vleugels is ruim 500 m lang. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het kasteel zwaar gebombardeerd, maar na 1945 werd het in zijn oorspronkelijke staat herbouwd. Je kunt een bezoek brengen aan het *Altes Schloss* met zijn *Porzellankabinett* en aan de nieuwe vleugel (*Neuer Flügel*) en de luxueuze woonvertrekken van de Pruisische vorsten. → **Blz. 143**

📌 **Goed om te weten:** in de *Schlossgarten* met zijn kleine, schitterende belvédère kun je heerlijk wandelen.

7

7

Kuier over de Kurfürstendamm, de Berlijnse chique straat, tot het skelet van de Gedächtniskirche omgeven door monumentale moderne gebouwen.

De drukste laan van de Duitse hoofdstad en voormalige commerciële etalage van West-Berlijn. Tegenwoordig is het een aangename, 3 km lange verkeersader met chique winkels, cafés, restaurants, theaters, bioscopen, kunstgalerijen en kledingzaken. 's Nachts baadt de moderne klokkentoren van de Gedächtniskirche in een subliem blauw licht, afkomstig van 20.000 glastegels (gemaakt in Chartres). → **Blz. 145**

6

FOTOVERANTWOORDING

- blz. 8 o., 74
 blz. 9 lb., 134
 blz. 9 rb., 157
 blz. 9 o., 23 b., 169
 blz. 10 m., 43
 blz. 10 o., 244
 blz. 11 b., 265
 blz. 11 m., 269
 blz. 11 lo., 47
 blz. 11 ro., 295
 blz. 12 b.
 blz. 12 o., 246
 blz. 13, 256
 blz. 14
 blz. 16, 24
 blz. 17 b.
 blz. 17 o.
 blz. 18
 blz. 19
 blz. 20 b.
 blz. 20 o.
 blz. 21 b.
 blz. 21 o.
 blz. 22 b.
 blz. 22 o.
 blz. 23 o., 72
 blz. 24-25
 blz. 25
 blz. 26 lb.
 blz. 26 o.
 blz. 26-27
 blz. 28 b.
 blz. 28-29
 blz. 29
 blz. 30
 blz. 33, 88, 274, 279
 blz. 38
 blz. 42, 170
 blz. 46
 blz. 50
 blz. 55, 181, 199
 blz. 56
 blz. 58
 blz. 75
 blz. 80
 blz. 82
 blz. 83, 146, 203
 blz. 85
 blz. 90-91
 blz. 92
 blz. 8b., 97, 114-115,
 118, 153, 164, 250
- stockcreations / Shutterstock
 Elevationus / Shutterstock
 Anibal Trejo / Shutterstock
 gary718 / Shutterstock
 phive / Shutterstock
 photo.ua / Shutterstock
 allfive / Alamy Stock Photo
 Botanischer Garten Berlin
 Nevada31 / Shutterstock
 Sergey Kohl / Shutterstock
 Artur Bogacki / Shutterstock
 Semmick Photo / Shutterstock
 footageclips / Shutterstock
 Boris-B / Shutterstock
 Nikada / iStock
 Visual_Intermezzo / iStock
 travelview / iStock
 travelview / Shutterstock
 Staatliche Museen zu Berlin_David
 von Becker
 Iggphotography / iStock
 HildaWeges / iStock
 tichr / iStock
 Sanga Park / iStock
 hsrvs / iStock
 demorgen.be_unknown
 Tobias Arhelger / Shutterstock
 Cineberg / iStock
 Eloi_Omella / iStock
 gaiamoments / iStock
 Artur Bogacki / iStock
 Thiago Figueredo Lopes / iStock
 mathess / iStock
 Vladislav Zolotov / iStock
 illpaxphotomatic / Shutterstock
 IH-Images / Shutterstock
 Mistervlad / Shutterstock
 Viacheslav Lopatin / Shutterstock
 Claudio Divizia / Shutterstock
 brunocoelho / Shutterstock
 Sashkin / Shutterstock
 360b / Shutterstock
 kstudija / Shutterstock
 Filmbildfabrik / Shutterstock
 from my point of view /
 Shutterstock
 Eskymaks / Shutterstock
 Hayati Kayhan / Shutterstock
 andersphoto / Shutterstock
 Rvector / Shutterstock
 Philipp Dase / Shutterstock
 Christian Draghici / Shutterstock
 Mo Photography Berlin /
 Shutterstock
- blz. 100
 blz. 103
 blz. 104
 blz. 112, 214, 242-243
 blz. 116-117, 132-133, 208
 blz. 119
 blz. 120-121
 blz. 121
 blz. 122
 blz. 124
 blz. 130, 224
 blz. 136
 blz. 139
 blz. 143
 blz. 147
 blz. 148
 blz. 150
 blz. 152
 blz. 160
 blz. 173
 blz. 174-175
 blz. 183
 blz. 187
 blz. 190-191
 blz. 194
 blz. 200
 blz. 207
 blz. 209
 blz. 211
 blz. 212
 blz. 216
 blz. 220-221
 blz. 222
 blz. 226
 blz. 228
 blz. 229
 blz. 234-235
 blz. 238
 blz. 248 I.
 blz. 248 r.
 blz. 258
 blz. 260
 blz. 262
 blz. 263
 blz. 271
 blz. 272
 blz. 283
 blz. 288-289
 blz. 293
- Mazur Travel / Shutterstock
 Luciano Mortula - LGM /
 Shutterstock
 wu hsoung / Shutterstock
 hanohiki / Shutterstock
 Yvonne Feith
 JjFarquitectos / iStock
 Gubin Yury / Shutterstock
 EQRoy / Shutterstock
 Canadastock / Shutterstock
 Markus Mainka / Shutterstock
 Mag Mac / Shutterstock
 Oscity / Shutterstock
 Hotel Zoo
 Sergey Kelin / Shutterstock
 Zoo Berlin
 insideout78 / Shutterstock
 Wolfgang Jargstorff / Shutterstock
 25 Hours Hotel
 mato / Shutterstock
 Honigmond
 Jochen Tack / Alamy Stock Photo
 hinterhof / Shutterstock
 Adam J / Shutterstock
 claudioidivizia / iStock
 mkrberlin / Shutterstock
 Imagebroker / Alamy Stock Photo
 PhotoFra / Shutterstock
 Achim Wagner / Shutterstock
 Museum für Naturkunde
 cktravels.com / Shutterstock
 Linnen Berlin
 Angela Serena Gilmour / Alamy
 Stock Photo
 Bildagentur-online/Schoening /
 Alamy Stock Photo
 Ivana Barrii / Shutterstock
 Hüttenpalast
 Markthalle Neun
 lindasky76 / Shutterstock
 Flik47 / Shutterstock
 Industriepalast
 Michelberger Hotel
 aldorado / Shutterstock
 lexan / Shutterstock
 NGCHIYUI / Shutterstock
 AmineniParthu / Shutterstock
 Sina Etmner Photography /
 Shutterstock
 tilialucida / Shutterstock
 Ulf Wittrock / Shutterstock
 Sean Pavone / iStock
 Tohuwabohu 1976 / Shutterstock